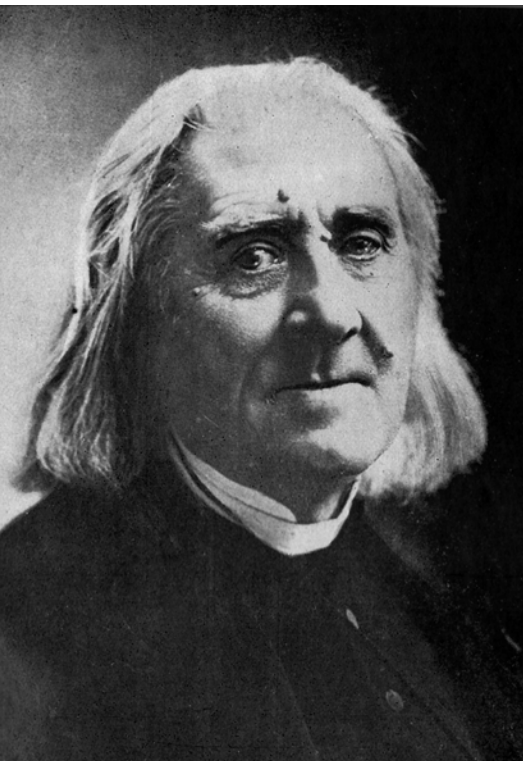

Liszt Ferenc (1811–1886)

és a zenekar

Az Európa-szerte ünnepeelt csodagyermek és ifjú virtuóz pályájának kezdete – akár csak Paganinié vagy Chopiné – egyetlen hangszerhez kötődik. Liszt Ferenc azonban úgy érezte: ahhoz, amit ő akar kifejezni, kevés az egyetlen hangszer. Kezdetben a zongora lehetőségeit kitágítva, azon akarta megvalósítani mindazt, amire egy zenekar – színben, hangerőben – képes. De meg akarta tanulni a zenekarra komponálást is. 1830-ban egy „Forradalmi szimfónia”-hoz készített vázlatokat. 1834–35-ben született első, kevésbé vége előtt félbehagyott, meg is hangszerelt zongoraversenye, a *De profundis*. Az évtized végén (1839) már a későbbi A-dúr zongoraverseny első változatának hangszeres szólamaival is megpróbálkozott. Az 1840-ben elkészült, *Átok* (*Malédiction*) néven ismert korai zongoraversenyt s 1845-ben 1. Beethoven-kantátáját is önállóan hangszerelte. (Egy másik korai, 1839-ben komponált Esz-dúr zongoraversenyét csak a 20. század végén adták ki.) Olyan művek voltak ezek, amelyekben a zongora, illetőleg a kórus anyaga

köré kellett a partitúra többi szólamát megírnia. 1843-ban kinevezték a weimari udvari zenekar élére. Ez, főként Weimari-ban való letelepedése (1848) után, lehetővé tette egyfelől, más mesterek műveinek betanításával, a zenekari technika elsajátítását, másfelől azt, hogy a gyakorlatban kipróbálhassa, hogyan „szól” az, amit maga írt, s az ellenőrzés alapján javíthassa, csiszolhassa munkáit.

Ennek ellenére 1854-ig nem instrumentált önállóan. 1848–1849-ben August Conradi (1821–1873), egy ügyesen hangszerelő, nem jelentős zeneszerző segítette partitúrái elkészítésében, 1849 telétől 1854-ig pedig egy Conradinál invenciózusabb muzsikusként, Joachim Raff (1822–1882). Ez azonban korántsem azt jelenti, hogy az ekkortájt keletkezett Liszt-műveket mások hangszerelték. Már Conradi is úgy dolgozott, hogy Liszt felvázolta, ő pedig megvalósította a Mester elképzeléseit; Raff inkább csak tanácsokat adott, és másolta a már elkészült partitúrákat. Liszt pedig, amint valóban beletanult a mesterségbe, átdolgozta, újra hangszerelte ezeket a munkáit. 1854 után már legfeljebb kivételképpen fordulhatott elő (például a hat, Doppler Ferencsel közösen kiadott Magyar rapszódia esetében), hogy Liszt nem önállóan készítette el művei hangszerelését.

Kompozícióin mindig sokat javított, csiszolt; zenekari partitúráira ez különösképpen érvényes: a művek keletkezésének, számos verziójának egész története van. Nemcsak megtanult zenekarra írni, hanem nagy hatású mestere lett a hangszerelésnek. Bartók Béla – Berlioz és Wagner mellett – a 19. század kiemelkedő hangszerelő újítójának nevezte. Beethoven, Weber, Meyerbeer nyomán új zenekari színeket kevert ki; sokat tanult Berlioztól és Wagner-től, de megtalálta azt az egyéni zenekari hangzást, amely a maga zenéjéhez leginkább illett. Igaz, a mai hallgató a tutti-kat (főként a réz- és ütőeffektusokat) nélkül túlságosan harsánynak, helyenként valósággal bombasztikusnak érzi, másutt hegedű- vagy hárfafutamokat talál kissé édeskésnek, vagy az egész zenekart kissé külsőségesen csillogónak: de Liszt zene-

kara sohasem „vastag” abban az értelemben, amelyben nem egy kortársáé. Nem duplázza feleslegesen a szólamokat, műveiben bősséggel találhatók kis hangszer-csoportok (főként a fafúvók, köztük a jellegzetesen „nagyromantikus” angolkürt és basszusklarinét); finom, kamarazeneszerű részletei pedig századunk nagy hangszerelő művészeinek szolgáltak mintául.

Liszt számára a zene nem öncél. Egészében, valamennyi összetevőjével együtt a kifejezendő eszméket szolgálja. Ebben az értelemben kell felfognunk szimfonikus stílusát is, mint amelynek eszközei, újításai az eszmék kifejezésére hivatott zenei nyelvet gazdagítják. Szimfonikus zenekart Liszt Ferenc három műfajban alkalmazott:

- 1) Zenekari művek
- 2) Versenyművek
- 3) Vallásos, világi és egyházi művek énekhangokra és zenekarra

Liszt – Hector Berliozsal együtt – az úgynevezett programzene megteremtője, vagyis szimfonikus zenekari kompozícióinak és zongora-oeuvre-jének legnagyobb része valamilyen külső – irodalmi, képzőművészeti vagy természetélmény – inspiráló elem hatására keletkezett. Ám mindig hangsúlyozta, hogy zenéjével nem illusztrálni akarja ezeket az ihlető élményeket, hanem hangulataikat, esetenként szereplőik jellemrajzát kívánja visszaadni zenéjével. Zenekarra írt művei ugyanakkor önarcképei is a romantikus komponistának. Többnyire kevés, inkább gesztus jellegű mint dallamos, zenei szövésre alkalmas témával dolgozik, ezeknek azonban gazdag variációit alkalmazza, és alapkaraktérüket is képes megváltoztatni. Ez a lényege a Liszt nevéhez fűződő, úgynevezett monotematikus szerkesztésmódnak, amellyel a zeneszerző megteremti a művek egységes és ugyanakkor változatos voltát. Az ő találmánya az egy tételes „szimfonikus költemény” műfaja, amely sok követőjének szolgált mintaképpül. Élete delelőjén, Weimari-ban, az 1850-es években 12 szimfonikus költeményt komponált: Amit a hegyen hallani – Tasso – Les Préludes – Orpheusz – Prométheusz – Mazeppa – Ünnepi hangok – Hősisirató – Hungaria –

Hamlet – Hunok csatája – Az ideálok. Ezekhez csatlakozott élete legvégén, 1881–82-ben még A bölcsőtől a sírig.

A zenekar színeivel, eszközeivel megkapó lélektani ábrázolást és valósággal filmszerű víziót is varázsoló szimfonikus költemény az 1860-ban keletkezett Két epizód Lenau Faustjából első darabja, Az éjszakai menet is. Nem kevésbé a második darab, a kocsmai jelenet: a hangoló falusi muzsikuskok, a hegedülő Sátán segítségével a parasztmenyasszonyt epekedő fuvola csalogány-trillákkal elcsábító Faust zenei ábrázolása ismertebb nevén az 1. Mefisztó-keringő.

A két nagy szimfóniában, a Faustban és a Dantéban szintén megcsodálhatjuk Liszt egyéni és kifejező hangszerelési fantáziáját. Ismeretes, hogy a Faust-szimfóniában azt a formai és egyben jelentésbeli bravúrt valósította meg, hogy a Mefisztó-tételben Faust eltorzított motívumaival dolgozik (akárcsak majd Bartók a 2. Hegedűversenyben), ezáltal kifejezi az ember kétarcúságát: azt, hogy mindnyájunkban lakozik egy jó és egy gonosz szellem. Az egyetlen nemén figura a mű középső tételében (és a záró kórusban) jelenik meg: ez Margit, az örök, tiszta nő; alakját a zeneszerző különösen gyengéd, finom hang-

szereléssel (először bensőséges, brácsa kísérette oboa-dallammal) mintázta meg.

A Dante-szimfónia zseniális hangszerelési megoldásai közül itt csak a pokol kapujának (Lasciate ogni speranza) félelmetes, harsonákkal, tubákkal, mélyvonósokkal, háttorzongató timpani-morajlásokkal való megjelenítésére – a lírai Francesca és Paolo epizód fájdalmas basszusklarinét recitativójára (Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria), e formai rész lágy kürttel, hárfával, finom fafúvós csoportokkal való érzékeltetésére – illetve a Purgatórium tétel zsongó-álló felbontott vonós és hárfa akkordjai fölött megszólaló szép fafúvó-témára tudjuk felhívni a figyelmet.

A négy népszerű, sokat játszott zongoraverseny (Esz-dúr, A-dúr, Magyar fantázia, Haláltánc) hangszerelési effektusai közül szeretnénk emlékeztetni az Esz-dúr koncert Scherzójának híres, triangulum kíséretes vonós pizzicatójára, valamint a Haláltáncban a szóló zongora ütőhangszerszerű felhasználására, az infernális hangulat szélsőségeinek hangszeres ábrázolására: a mély regiszterre, ütőkre, harsonára, tubára – és az ellenkező végre: a piccolo alkalmazására, a fuvola sikolyaira, a zongora vijjogó glisszandóira.

Az énekhangokra és nagyzenekarra komponált Liszt-művek közül a vallási-egyházi művek a jelentősebbek. Miséi közül Liszt csak egyet komponált szimfonikus zenekarra: az Esztergomit.

A Szent Erzsébet legendája (1857–1862) című oratóriumban különösen szépen és finoman hangszerelt részletek a főhősnőhöz, az ő motívikájához kapcsolódnak: így a zenekari bevezetés, a rózsacsoda, az 5. kép zenekari közjátéka és Erzsébet szólói. Liszt Ferenc fő műve, a hatalmas, három részes Krisztus-oratórium (Karácsonyi oratórium – Vízkereszt után – Szenvedés és feltámadás, 1855–1867) különféle tétélei változatos apparátust igényelnek: a szimfonikus zenekartól a puszta orgona-kíséretig. Az I. rész Pastoraléi: a puha, olykor lebegő vonós hangzású 1., illetve a népies karakterű fafúvós színekben gazdag 4. tétel Liszt legszebb, legpoétikusabb zenekari tétéleinek mondhatók. A II. rész 9. tetele, „A csoda” pedig igazi, drámai Liszt Ferenci programzene: a Genezaret taván kitörő félelmetes vihart és ijesztő hullámozást, a tanítványok félelmét, majd a Krisztus szavára történő csodálatos megnyugvást és természetfölötti fényt festi, a zenekar hangszereivel és a néhányszor megszólaló énekhangokkal. *Hamburger Klára*

MŰHELY

Michael Kreuter/Christiane Kreuter

Fúvóshangszer-játék orvosi szempontból

A fúvóshangszer-játék mint terápia és mint tüdőbetegségek kiváltója

A tüdő betegségei a muzsikuskokat sem kímélik. Leonard Bernstein például krónikus bronchitisben szenvedett, Chopinnek tuberkulózisa volt. Tüdőbetegségek szempontjából különösen a fúvósok veszélyeztetettek, de a fúvóshangszer-játéknak terápiái hatása is lehet. Így csupán azért kezdett el már gyermekkorában oboázni Anthony John Camden, a Londoni Szimfonikus Zenekar szóló-oboistája, mert abban reménykedtek, hogy erős asztmáját így kontrollálni lehet. Így kezdődött egy sikertörténet.

A fúvósok légzőszervi- és tüdőbetegségei

Már a 17. században így írt Arzt Isbrand Diemberbroek holland orvos: „Egész elsőrendű trombitások oly módon erőltetik meg magukat, hogy vért hánynak.” Aztán a továbbiakban: „sőt gyakran váratlanul véget vetnek az életüknek.” A 20. században ezt a leírást orvosilag górcső alá vették, s azt a hipotézist állították fel, hogy egy hang létrehozásához egy fúvós hangszeren, a légzőszervekben hosszabb ideig tartó magas nyomás barotraumat (légtartó testüregekben a nyomás ki-

egyenlítődének zavara), a túlnyomás révén sérülést okozhat. A hipotézis szerint tehát a fúvóshangszer-játék a tüdőbetegséget nemcsak súlyosbíthatja, hanem elő is idézheti.

A fúvósoknál, különösen a hivatásos muzsikuskoknál, azoknak a légzőszervi fertőzéseknek, amelyek a fúvós hangszeren nem játszóakra alig hatnának, nagy jelentősége van. Sok fúvós ismeri ezt a hatást már egy közepes influenzafertőzésnél is, annak időtartamánál és a nehéz légzésnél fogva. A légzőszervek allergiás megbetegedései is alaposan befolyásolhatják a fúvósok játékát.